

Eleştirel Düşünme: Kapsamı ve Eğitimi

Yrd. Doç. Dr. Doğan Kökdemir
Başkent Üniversitesi – İİBF
ELYADAL Araştırma Laboratuvarı
<http://www.elyadal.org>

Eleştirel Düşünme Nedir?

Hata ve yanlışlıkların insanın doğası gereği yararlı oldukları durumların bulunduğunu söylemek çok yanlış olmayacaktır. Özellikle, karşılaşılan belirsizlik durumlarında bilginin yeterli olmaması ve çoğu zaman bu belirsizlikle birlikte karar vermek için zorunlu olan zaman sınırlılığı, kullanılan kestirme yolları, hataları ve yanlışları uyumlu davranışlar haline sokmaktadır. Pek çok araştırmacıya göre bu tür bir mekanizma sadece uyumsal (adaptive) değil aynı zamanda bilişsel olarak hazır getirdiğimiz bir özelliktir de (Tobena, Marks ve Dar, 1999). Diğer bir uyumsal sistem de, doğaya uyum sağlama becerisi olarak tanımlayabileceğimiz rasyonel düşünme ve zekadır.

Zeka ölçümleri ile olumlu doğrusal ilişki gösteren eleştirel düşünme (Royalty, 1995), kendi düşüncemizi ve başkalarının fikirlerini daha iyi anlayabilmek ve düşünceleri açıklayabilme becerimizi geliştirmek için gerçekleştirilen etkin, örgütlü ve işlevsel bir bilişsel süreç olarak tanımlanabilir (Chaffee, 1994). Bu sürecin en önemli özelliği, sonunda bir yargıya ya da yoruma varılması gereken durumlarda ya da olgular arasındaki ilişkiler hakkında fikir yürütmek gerektiğinde neden sorusunun sorulabilmesidir. “Neden ?” sorusu bize sadece yanıtını bulmamız için sorulan bir soru değildir; bu soru aynı zamanda karşılaşılan yanıtlardaki nedensellik ilişkilerinin sorgulanmasını da sağlar. Örneğin, “Bütün rock müziği dinleyenler satanisttir” önermesinin, sınanabilmesi veya sorgulanabilmesi için “neden ?” sorusunun sorulmasına ihtiyaç vardır (Kökdemir, 1999). “Neden?” sorusu, önermenin hem içinde barındırdığı hem de dışında kalan değişkenleri bulmamıza olanak sağlayabilir ve ancak bu yolla önermenin doğrulanması ya da yanlışlanması mümkün olabilir.

Komple Kuramları

Herhangi bir olaydan sonra yapılacak olan çıkarımların ve doğrulamacı yaklaşımın ne kadar yanıltıcı olabileceğini ve özellikle mistik “gerçekler” peşinde koşan kişiler tarafından nasıl kullanılabilceğini görmek için 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’nin New York kentindeki ikiz gökdelenlere yapılan saldırılardan sonra ortaya çıkan yorumlara bir göz atmak yeterlidir. Basında ve internet sitelerinde (örn; <http://www.september11newscom/Mysteries2.htm>) saldırılarla 11 sayısı arasında bağlantılar kurulmuştur. Ancak 11 sayısının “gizemi” hakkındaki bu sözde kanıtları herhangi bir başka tarihte kullanmak mümkündür.

Örneğin, Kökdemir, Özgün ve Ergen (2002), benzer kanıtların 13 sayısı için de bulunabileceğini, diğer bir deyişle saldırı 13 Eylül’de olsaydı bile sayıların gizemine inanan kişilerin bunları bulmakta zorluk çekmeyeceklerini göstermişlerdir. Tablo 1, 11 Eylül’ün gizemine inananların kanıt olarak sundukları ilişkilerle eğer saldırı 13 Eylül’de olsaydı bulunabilecek ilişkileri göstermektedir.

Tablo 1.1 New York'a düzenlenen saldırıların farklı iki tarih açısından ilişkilendirilmesi.

Saldırı tarihi: 11 Eylül 2001	Saldırı tarihi: 13 Eylül 2001
1. Saldırı tarihi: 11 /9: 1+1+19 = 11	1. 13 sayısı uğursuz olarak kabul edilir.
2. "September 11" yazısı 9 harf ve 2 rakamdan oluşmaktadır: 9+2+ = 11	2. 13 Eylül yılın 256. günüdür: 2+5+6+ = 13
3. 11 Eylül yılın 254. günüdür: 2+5+4 = 11	3. Pentagon'a çarpan uçağın numarası: UA175'dir; 1+7+5+=13
4. 11 Eylül'den sonra yılın sonuna 111 gün kalmaktadır.	4. Flight 77'de 58 yolcu vardı: 5+8+=13.
5. "Nostradamus" 11 harften oluşmaktadır.	5. İkiz kulelerde toplam 26 ülkeden çalışan vardı: 26 = 13+13
6. "Afghanistan" 11 harften oluşmaktadır.	6. İkiz kulelerde toplam 104 asansör vardı; 104 = 13 x 8
7. "The Pentagon" 11 harften oluşmaktadır.	7. Usame Bin Ladin ailesinin 52. çocuğudur: 52 =13 x 4
8. Uçaklardan "Flight 11"de 92 kişi bulunuyordu: 9+2+=11	8. Saddam Hüseyin'in adında 13 harf vardır.
9. Uçaklardan "Flight 175"de 65 kişi bulunuyordu: 6+5 = 11	9. Usame Bin Ladin'in adında 13 harf vardır.
10. ABD'nin bağımsızlık günü: 4 Temmuz'dur ve Temmuz yılın 7. ayıdır: 4+7=11.	10. İkiz kuleler 415 ve 417 metre yüksekliğindeydiler: 415+417=13 x 64

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi sadece doğrulamaya yönelik, kanıttan yoksun önermeler ve çıkarımlar hemen her durum için mümkün olabilmektedir. Bu nedenle, eleştirel düşünme olarak tanımlanan düşünme sürecinin sadece önerme sınama sisteminden farklı becerileri de içermesi gerekmektedir.

Eleştirel düşünme sürecinin içerdiği beceriler arasında (1) kanıtlanmış gerçekler ve öne sürülen iddialar arasındaki farklılığı yakalayabilme, (2) elde edilen bilgilere ait kaynakların güvenilirliklerini test edebilme, (3) ilişkisiz bilgileri kanıtlardan ayıklayabilme, (4) önyargı ve bilişsel hataların farkında olabilme, (5) tutarsız yargıların farkına varabilme, (6) etkili soru sorabilme, (7) sözlü ve yazılı dili etkili kullanabilme ve (8) bireyin kendi düşüncelerinin farkına vardığı üst biliş (metacognition) ve benzerleri vardır. Bu beceriler, eleştirel düşünme eğitiminin de temellerini oluşturmaktadır (Kökdemir, 2000).

Kişinin kendi yanlışlıkları konusunda bilgili olması ve karşılaştığı durumun ya da karar vermesi gereken sorunun farklı yönlerini görebilme becerisi bu tür bir çatışma çözümü için önemlidir. Hoefler (1994), 1992 yılında yaşanan körfez krizinin nedeninin eleştirel düşünme yoksunluğu olduğunu iddia etmektedir. Irak ve Kuveyt arasında yaşanan gerilimin, zamanın ABD başkanı George Bush tarafından "Bir Arap problemi" şeklinde sunulması, Saddam Hüseyin tarafından ABD'nin bu olaya karışmayacağı şeklinde algılanmış ve Irak ordusu Kuveyt'in sınırlarından içeriye girmiştir. Olayın nedeninin Hoefler'in söylediği kadar basit olup olmadığını test etmek mümkün değildir ancak algı farklılıklarının verilen kararlarda etkili olduğunu söylemek çok yanlış olmayacaktır. Eleştirel düşünmenin buradaki rolü algının tek boyutlu olmadığı; yorum, yargı ve kararların olayı inceleyen kişiden kişiye değişebileceği ve aynı olaya farklı açılardan bakılmasının da mümkün olduğu bilgisini bireye hatırlatmasıdır.

Daha pragmatik bir açıdan bakıldığında, 21. yüzyılın işletmelerinde ve organizasyonlarında çalıştırılmak için aranan kişilerin, artık sadece söylenenleri yapan değil, aksine eleştirel düşünme ve karar verme becerilerini kullanarak inisiyatif alan kişiler olmaları istenmektedir. Celuch ve Slama'nın (1999) da belirttiği gibi işlevsiz bir düşünme sistemi sadece zaman ve enerji kaybına neden olmaz aynı zamanda hem birey hem de bireyin bulunduğu organizasyon açısından engellenmişlik duygusu yaratır. Eleştirel düşünme modeline sahip bireylerin yetiştirilmesi için üniversite eğitimi sırasında alınan dersler hem içerik olarak yeniden düzenlenmeli hem de ilgili oldukları disipline yönelik problem çözme ve eleştirel düşünme uygulamalarından oluşmalıdır. Ancak bu tür bir eğitim sonucunda, soyutlama ve akıl yürütme becerisine sahip, sistemli düşünebilen, ölçüm ve karşılaştırma yapabilen, iletişim ve işbirliği becerisi yüksek bireyler yetiştirilebilir.

Eleştirel Düşünme Eğitimi

Eleştirel düşünme, günümüzde başarılı bir yaşamın sürdürülebilmesi için, sadece eğitimcilerin değil, kamu yönetiminde bulunan bürokratların ve genel olarak işverenlerin de önem verdiği bir düşünme biçimidir. Eleştirel düşünme eğitiminin amaçları çok geniş olmakla birlikte, önermelerin incelenmesinin, kişinin kendisinin ve diğer insanların fikirlerinin olası etkilerinin gözden geçirilmesinin ve bireyin kendi düşünme sürecinde düşünebileceği hata ve yanlışlıkların farkında olmasının bu tür bir eğitimin temel

amacını oluşturduğunu belirtmektedir. Bu özellikleri kazandırmak için Cohen'in (1993) önerisi, derslerde olayları tek bir bakış açısından anlatmak yerine, öğrencilerin farklı bakış açılarının neler olabileceğini görebilecekleri ve üzerinde düşünebilecekleri tartışma egzersizleri (debate topics) yaptırmaktadır. Bu egzersizler, örneğin psikolojiye giriş derslerinde, sadece kuramların daha iyi anlaşılmasına değil aynı zamanda hem eğitimcinin ve hem de öğrencinin bu eğitimden doyum almasını sağlayan önemli bir faktördür (Kökdemir ve Demirutku, 2000).

Özetle, eleştirel düşünme becerileri ile akademik performans arasında olumlu bir ilişkinin bulunması çok şaşırtıcı değildir. Daha da önemlisi, eleştirel düşünme eğitiminin, süregelen eğitimin bir parçası olduğu durumlarda öğrenciler yalnızca akademik açıdan daha başarılı olmakla kalmamakta, aynı zamanda toplumsal olarak da daha olumlu, daha yardımsever davranmakta ve madde bağımlılığı oranları düşmektedir (Elias ve Kress, 1994). İster pragmatik sonuçları, ister yaşama olumlu katkıları nedeniyle olsun, öğrencilerin ufuklarını genişletebilmek amacıyla ortodoks eğitim yöntemleri yerine, eleştirel düşünme ağırlıklı ve daha öğrenci merkezli eğitim modellerinin uygulanması savunulmaktadır (Frost, 1997; Kökdemir, 1999c). Bu eğitim modelinin etkilerini artırmak için internet kullanımı, konferanslar, çalışma grupları, akademik ve popüler dergilerin kullanımı gibi araçlardan faydalanılmaktadır.

Levy (1997), eleştirel düşünme eğitiminin ilk aşamasının dil eğitimi olması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü tutum ve davranışlarımızla kullandığımız dil arasındaki ilişki tek yönlü değildir. Yalnızca tutum ve davranışlarımız kullandığımız dili etkilemez, kullandığımız dil de tutum ve davranışlarımızı etkiler; bu yüzden dil kullanımındaki hatalar önemlidir. Dil kullanımındaki hatalara bir örnek Barnum etkisidir. Barnum etkisi, herkes ya da her durum için geçerli olan bir yargının sanki sadece belirli bir kişi ya da durum için özelmış gibi kullanılmasıdır. "O akrep burcundan, aldatılmaya tahammülü yoktur" cümlesi tipik bir Barnum etkisi içermektedir. "Aldatılmaya tahammülünün olmaması" sadece bir burçtan olan kişilerin özelliği değil, doğal olarak insanların çoğunluğunun ortak özelliğidir. Astrologların sıklıkla kullandığı bu dil yapısı, burçları okuyan kişilere "doğru yazıyor" bilgisini ya da izlenimini vermektedir. Astroloji, numeroloji, UFOloji ve diğer sahte bilimlerin uyguladığı ve bireylere sunduğu düşünme sistemleri daha otomatik, hızlı ve tatmin edici olduğu için yavaş, zaman alıcı ve karmaşık bilimsel düşünme sistemlerine kıyasla daha çabuk kabul görmektedirler. Gündelik yaşamda olumsuz bir etkilerinin olmadığı iddia edilse de, uzun vadede bir düşünme(me) alışkanlığı yarattığı için eleştirel düşünme eğitimi çerçevesinde mutlaka bilim – sahte bilim ayrımı da olmalı ve öğrencilere bu ikisini nasıl ayırt edebilecekleri hakkında bilgiler verilmelidir (Batuhan, 1993).

Kaynakça

- Batuhan, H. (1993). *Bilim ve şarlatanlık*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Celuch, K. ve Slama, M. (1999). Teaching critical thinking skills for the 21st century: An advertising principles case study. *Journal of Education for Business*, 74(3), 134-139.
- Chaffee, J. (1994). *Thinking critically*. Boston: Houghton Mifflin.
- Cohen, M. (1993). Making critical thinking a classroom reality. *Political Science and Politics*, 26(2), 241-244.
- Hoefler, J.M. (1994). Critical thinking and the use of optical illusions. *Political Science and Politics*, 538-545.
- Kökdemir, D. (1999b). "Satanistler" ve kurbanları üzerine: Sebep - sonuç ilişkilerini ararken kaybolmak. *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 655, 19.
- Kökdemir, D. (2000). Deniz yıldızlarını kurtarmaya çalışanların öyküsü: Eleştirel ve yaratıcı düşünme. *XI. Ulusal Psikoloji Kongresi*, 19-22 Eylül, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Kökdemir, D. ve Demirutku, K. (2000). Psikoloji derslerinde tümdengelim yönteminin uygulanması, internet uygulamaları ve notlandırma sistemi. *XI. Ulusal Psikoloji Kongresi*, 19-22 Eylül, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Kökdemir, D., Özgün, A. ve Ergen S. (2002). 11 Eylülü hatırlamak. *Matematik Dünyası*, 11(3), 10-12.
- Levy, D.A. (1997). *Tools of critical thinking: Metathoughts for psychology*. Boston: Allyn and Bacon.
- Royalty, J. (1995). The generalizability of critical thinking: Paranormal beliefs versus statistical reasoning. *The Journal of Genetic Psychology*, 156(4), 477-488.
- Tobena, A., Marks, I., ve Dar, R. (1999). Advantages of bias and prejudice: an explanation of their neurocognitive templates. *Neuroscience and Biobehavioral Review*, 23, 1047-1058.

* Bu makale yazarın "Belirsizlik Durumlarında Karar Verme ve Problem Çözme" başlıklı doktora tezinden alınmıştır.